

УДК 340.132

В.В. Кубинець

РОЗСУД У ПРАВІ В РАДЯНСЬКІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

У зв'язку з динамічністю соціально-економічних та інших відносин у сучасному українському суспільстві, що проголосило свободу особистості найбільш важливою цінністю, законодавцеві важко створювати довготривалі чинні правові норми. Заздалегідь важко визначити напрями суспільних, соціальних, економічних, політичних змін та нормативно закріпити всі вірогідні суспільні відносини і їх зміни.

Тому в сучасній Україні дедалі частіше порушується питання, пов'язане з «розсудом у праві». Зміни, що сталися за останнє десятиліття, свідчать про те, що дедалі більше зростає необхідність у таких правових нормах, які б надавали суб'єктам більш широку автономію для здійснення та задоволення своїх інтересів.

Застосування розсуду покликано вирішити цю проблему, надаючи суб'єктові, що реалізує своє право, а також правозастосовувачеві адекватно реагувати на відносини, що змінюються.

Незважаючи на зростаючу чисельність публікацій з проблеми розсуду, зокрема робіт, у яких піддається аналізу правова природа розсуду, а також надається порівняльний аналіз розсуду та інших схожих правових явищ, до цього часу відсутні загальнотеоретичні та монографічні дослідження, пов'язані з розсудом у праві.

Для правильної оцінки сприйняття та аналізу такої категорії, як «розсуд у праві», необхідно використовувати напрацювання наукових підходів, що існували з цього питання в радянський період.

Незважаючи на критику системи радянського права та використання в умовах режиму, наукові розробки відносно зазначеної проблеми містять вельми цінну та корисну інформацію, використання якої дозволить більш доцільно та ґрунтовно вирішити сьогоденні завдання, використовуючи розсуд у правовому житті України.

З позиції марксизму-ленінізму право це надбудова, яка в кінцевому підсумку визначається економічним базисом, тобто сукупністю пануючих виробничих відносин. Матеріалістичне розуміння права передбачало визнання таких якісних властивостей, як загальнозначимість, нормативність, обов'язковість [11, с. 79]. Роль закону у створенні нового суспільства була яскраво продемонстрована у становленні Союзу РСР, оскільки загальнозначимість, визначеність та нормативність закону найкращим чином відповідала вимогам планування та чіткій організації суспільного виробництва [12, с. 40].

У перші роки радянської влади в русі на користь «вільного права» вбачався засіб для усунення соціальної кривди та захисту інтересів пролетаріату. Більшовицькі декрети приписували приймати рішення не тільки на підставі закону, але й керуючись революційною совістю та пролетарською правосвідомістю.

Поступово відбувається перехід до концепції соціалістичної правосвідомості, в якій втілюються погляди, уявлення, переконання, почуття робочого класу відносно сутності та характеру правового режиму в умовах політичної організації соціалістичного суспільства.

Детальну регламентацію життя людей, переслідування політичної та економічної свободи, ігнорування та порушення законів монополізувало радянську владу [12, с. 41].

В.І. Ленін вказав на шлях, за яким буде будуватися держава, а саме – не через послаблення, а через максимальне посилення державної влади соціалістичної держави. Це положення повністю підтримав І.В. Сталін [10, с. 143].

Свобода особистості була несумісна з диктатурою пролетаріату, яка не була обмежена законом та спиралася на насильство пролетаріату над буржуазією. Разом з тим слід відзначити, що, незважаючи на всі складності радянської епохи, розсуд у праві продовжував існувати як на теоретичному, так і на практичному рівні.

Так, на думку одного з представників радянської науки теорії держави та права А.І. Корольова, впливати на поведінку людей можна шляхом встановлення заборон або накладення зобов'язань. Однак заборони та обов'язки виключають самодіяльність суб'єктів суспільних відносин. Особливість правового регулювання полягає саме в тому, що воно не тільки забороняє і зобов'язує, але неодмінно надає міру можливої поведінки, тобто певні права, які виявляються мірою свободи діяльності, масштабом не тільки належної, але і можливої поведінки. Ця обставина дає можливість говорити про те, що право певною мірою виступає як рівний масштаб свободи.

Одна з рис права полягає в тому, що воно забезпечує історично можливий (необхідний) масштаб свободи в рамках порядку, що відповідає потребам пануючого засобу виробництва, розподілу та обміну, а тому відповідне інтересам тих класів, які при цьому способі виробництва панують економічно, політично та ідеологічно [11, с. 85].

У радянській юриспруденції вважалося, що саме об'єктивна зацікавленість пануючих класів у характері правового регулювання приводить до офіційного визнання за допомогою держави відповідного кола прав та обов'язків учасників суспільних відносин. Це перетворює їх на юридичні права та обов'язки, захищені державними органами.

Один із видних теоретиків у сфері держави та права радянської епохи М.Г. Олександров право визначав як регулятор виду і міри можливої та належної поведінки. Специфіка правового нормативного регулювання поведінки людей характерна перш за все тим, що вказувалася можлива поведінка, закріплена в юридичній нормі й надана у вигляді моделі суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Характерний при цьому розгляд суб'єктивного права як такого, що належить тій чи іншій особі (суб'єкту) і виступає як вид та міра можливої поведінки, що охороняється державою. Звідси, суть правового регулювання полягає в застосуванні однакового масштабу до суб'єктів права [8, с. 99].

Реалізація всього цього неможлива без урахування законності, оскільки в зміст поняття «розсуд» вкладалися доцільність та законність. Зміцнення державної влади В.І. Ленін нерозривно пов'язував з укріпленням революційної соціалістичної законності. Іншими словами, укріплення режиму точного і неухильного виконання законів всіма установами та організаціями, всіма посадовими особами та громадянами.

Як вважав М.Г. Олександров, термін «законність» необхідно розглядати в двох значеннях – у широкому та вузькому.

У широкому розумінні під законністю слід розуміти спосіб поведінки населення, який міститься в безумовному додержанні виданих державою законів усіма громадянами та організаціями.

У більш вузькому розумінні законність виступає як принцип діяльності державного апарату та полягає в тому, що всі органи держави здійснюють свої владні функції суворо в рамках закону, неухильно додержуючись прав громадян і суспільних організацій.

У радянській навчальній та монографічній літературі існують різноманітні точки зору в трактуванні цієї правової категорії. Так, В.В. Борисов дає таке визначення: «Законність – демократичний принцип Радянської влади. Він виявляється в тому, що до всіх органів держави, установ, підприємств, громадських установ, посадових осіб та громадян пред'явлено вимоги найсуворішого виконання радянських законів; проголошені права та свободи громадян, їх організацій, їхні законні інтереси гарантуються і забезпечується виконання покладених на них обов'язків, реалізація відповідальності; точне і неухильне виконання нормативних актів і актів реалізації права забезпечуються державними та суспільними мірами» [1, с. 546].

Останніми роками в теорії держави та права вживаються спроби по-новому сформулювати визначення законності. Наприклад, на думку В.М. Кудрявцева, законність це певний режим суспільного життя, метод державного керування, який складається з організації суспільних відносин шляхом видання та неухильного здійснення законів та інших нормативних актів [3, с. 547].

Для найкращого забезпечення законності було б доцільним закріпити в законах та інших нормативних актах відповідні форми розсуду з тим, щоб їх було легше знайти і більш ефективно використовувати. Але зробити це досить проблематично [2, с. 26]. Розумний (правовий) розсуд ні в якому разі не суперечить законності, навпаки, він доцільний у складних суспільних відносинах, де неможливо все передбачити. Фактично тут правовий розсуд забезпечує законність.

На сучасному етапі розвитку юриспруденції законність потребує нового розуміння, оскільки право сьогодні не може сприйматися як продукт виключно державної діяльності або зводиться до системи встановлених чи санкціонованих державою норм, спрямованих на врегулювання суспільних відносин. Якщо розуміти право таким чином, то держава первинна, а право вторинне. Нормативістська концепція права декларувала, що головною ознакою законності є точне й обов'язкове додержання норм права, які походять від держави, а не з будь-чиїх суб'єктивних прав та свобод [4, с. 26].

Усвідомлення соціальної цінності основних прав та свобод людини, які є одним із найважливіших принципів законності, стало умовою перегляду концептуальних положень законності. Особливо це значимо на даний момент в Україні, де формується нова правова реальність. Між тим слід зазначити, що право, як і раніше, виступає як регулятор певного виду і міри можливої та необхідної поведінки [8, с. 99].

Оскільки держава конститує право і видає обов'язкові для громадян закони, то вона неминуче використовує право як інструмент своєї влади. Одночасно право несе і повинно нести членам суспільства певну міру соціальної свободи [4, с. 28]. Дедалі частіше наряду з категоричними правовими нормами діють і такі, що надають особам, які беруть участь у правовідносинах, самим встановлювати зміст своїх дій та визначати взаємні умови, містять у собі певні приписи лише на випадок, якщо учасники відносин самі цих умов не визначили [10, с. 247].

Підсумовуючи вищезазначене, можна констатувати, що концептуальним ядром правової реформи в Україні є забезпечення пріоритетного місця людини в правових відносинах. Для того щоб надані суб'єктові права та свободи здійснювались ним на свій розсуд, законодавець за допомогою юридичної техніки конструє правову норму, формулює відносно-визначені або альтернативні приписи, які дають можливість вибрати вид правомірної поведінки, тобто законодавець дедалі частіше утримується від абсолютно визначених положень [6, с. 103].

У радянський період законодавець був націлений на обмеження свободи дій суб'єкта права. Сьогодні ми говоримо про те, що законодавець намагається обмежити сферу втручання державних органів та посадових осіб у процес прийняття рішення суб'єктом, передбачаючи для нього можливість розсуду.

Безумовно, сфера розсуду правомочного суб'єкта не може бути безмежною, оскільки це призвело б до зловживання правом, а відповідно, до свавілля, що є порушенням принципу законності. Але сьогоденне розуміння законності та її розуміння в радянську епоху суттєво різняться. У радянському праві головною ознакою законності було точне й неухильне дотримання норм права, які здійснювались під жорстким контролем держави без врахування варіабельних суб'єктивних прав і свобод. Між тим сьогодні відбувається переосмислення багатьох попередніх правових цінностей, у тому числі законності та розсуду в праві.

Однак погляди з даного питання представників радянської юриспруденції мають важливе значення для подальших досліджень проблематики правового розсуду. Навряд чи можна сумніватися, що правовий розсуд вперше появляється разом з появою позитивного права. До того ж відомо, що будь-який законодавець не в змозі передбачити чи врегулювати всю різноманітність існуючих суспільних відносин. Це було в умовах Союзу РСР, це є в правових умовах сучасної України.

Література

1. Борисов В.В. Правовой порядок развитого социализма. – Саратов, 1977. – С. 332.
2. Головки А.А. Допустимо совместить законность и усмотрение? (Некоторые проблемы теории и практики) // Право и политика. – 2006. – № 3. – С. 24-30.
3. Кудрявцев В.Н. Законность: содержание и современное состояние // Законность в Российской Федерации. – М., 1998. – С. 4.

4. Курочка М.Й. Право і законність на сучасному етапі розвитку юридичної науки // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2002. – № 1. – С. 26-33.
5. Куфтирев П.В. Становлення доктрини суддівського розсуду на пострадянському просторі // Вісник Хмельн. ін-ту регіонал. упр. та права. – 2004. – № 1-2. – С. 400-407.
6. Малиновский А.А. Усмотрение в праве // Гос. и право. – 2002. – № 4. – С. 102-104.
7. Теория государства и права: Учебник / Под ред. Н.Г. Александрова. – М.: Юрид. лит., 1974. – 664 с.
8. Теория государства и права / Под. ред. А.И. Денисова. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 532 с.
9. Теория государства и права. – 2-е изд. / Под. ред. С.А. Голунского, М.С. Строговича. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР. – М., 1940. – 540 с.
10. Теория государства и права / Отв. ред. А.И. Королев, Л.С. Явич. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. – 549 с.
11. Хлопаева М.Е. Идея судебного усмотрения в период становления советской власти // История гос. и права. – 2006. – № 11. – С. 40-41.